

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи номзадии Забирова Меҳринисо Элбеговна дар мавзуи «Тасвири “боди сабо” дар ғазали асри XIV» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.04 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ. – Душанбе, 2023. – 174 сах.

Якбора меҳоҳам тазаккур диҳам, ки диссертатсияи номзадии Меҳринисо Элбеговна Забирова ба таҳқиқи мавзуи хеле мушаххас ва мубрами адабиёти классикии форсу тоҷик, яъне, тасвири як образ дар ғазали асри XIV ва он ҳам образи сабо бахшида шудааст. Дар нигоҳи аввал ин мавзӯ барои таълифи диссертатсияи номзадӣ хеле маҳдуд ва хурд ба назар мерасад. Аммо чунин ҳисобидан иштибоҳи маҳз аст. Худи Шарифмурод Исрофилниё – устоди раҳнамои диссертант, низ дар вақташ образи “май” дар ғазалиёти Ҳофизро кори номзадӣ карда, муваффақона дифоъ карда буд. Дар воқеъ каме тааммул кунем ва ин диссертатсияро мутолиа намоем, маълум мешавад, ки бо ҳаллу ҷасли чунин мавзӯҳои маҳдуд метавон пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули системаи образҳои маъмултарини ғазали давраи классикии форсу тоҷикро ҳамчун мақулаи адабӣ ба таври илмӣ маърифат кард. Яке аз чунин образҳои дерини шеърӣ ғиноӣ, аз ҷумла, ғазал “боди сабо” бо муродифҳои он мебошад. Бо тавачҷуҳ бар ин ки асри XIV қуллаи инкишофи ғазал дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ шинохта шудааст ва дар ин давра устодони мумтози ғазалсаро аз қабилӣ Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Салмони Совачӣ, Носири Бухорӣ ва дигарон дар ин жанр бо ҳаллоқияти адабӣ иштиғол доштанд, уфуқи таҳқиқ ва ҳавзаи таҳқиқи унвонҷӯ М. Э. Забироваро хеле муҳим ва саривақтӣ шуморидан мумкин аст. Албатта, таҳқиқи ҳамҷонибаи ин мавзӯ, яъне, ба таври айниву аёнӣ нишон додани ташаккули образи “боди сабо”, сайри таърихӣ ва анъанаи он, ҳамчунин дастабандӣ намудани он аз ҷиҳати тарзи тасвир ва ифодаи маъниҳо, мушаххас намудани вазифаҳои эстетикӣ он, махсусан дар ғазали асри XIV ва мактабҳои ғазалсароии давр барои ошкор намудани як гӯшаи нигоҳи ҳунарий ва ҷамолшиносонаи ғазалсароёни давраи мазкур мусоидати хуб хоҳад кард. Ба назари мо ҳалли саҳеҳи ин мавзӯ ҳам ҷанбаи назарӣ ва ҳам ҷанбаи амалӣ дорад. Яъне, мавзуи мазкур ҳам ба унсурӣ шакли шеър ва ҳам ба муҳтавоӣ шеър, ки ҳамеша ба ҳам тавъаманд, робитаи мустақкам дорад. Гузашта аз ин, таҳқиқи мавзуи мазкур бевосита ба сабки умумӣ даврии ғазалсароӣ ва сабки инфиродӣ шоирони алоҳида гирех меҳӯрад. Бинобар ин, дар муҳим будани мавзуи таҳқиқ ҳеч ҷойи тардид нест. Дар масъалаи пешинаи таҳқиқи мавзӯ он фикри диссертант, ки мегӯяд дар

адабиётшиносии муосир “дар мавриди тасвири “боди сабо” дар ғазали асри XIV ҳеҷ таҳқиқи ҷудоғонае сурат нагирифтааст” (сах.4), дуруст ба назар мерасад. Модоме ки вазъ ин гуна аст, ба таҳқиқи чунин мавзуи дастнахӯрда рӯ овардани ин олими ҷавон ҷуръати азимест ва дар адабиётшиносии тоҷик баррасии густарда ва фарогири образи сабо ва бозтоби он дар ғазали форсии тоҷикии асрҳои X-XIV бори аввал сурат гирифтааст.

Мукаддимаи диссертатсия ҳамаи унсурҳои лозимиро дорад ва ба талабот ҷавобгӯ мебошад.

Боби аввали диссертатсия, ки “Сайри таърихии тасвири “боди сабо” дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ” унвон дошта, аз ду фасл иборат аст, барои муаллифи кор ба сифати як навъ маҳалли даромад ба ҳавзаи таҳқиқаш хидмат намудааст. Дар фасли якуми боби мазкур “боди сабо” ҳамчун унсури табиат ва наздиктарин барангезандаи тахайюли шоирон ва омили муҳимми падидаи омадани тасвир ба баррасӣ гирифта шудааст. Барои равшан намудани мавзӯи унвонҷӯ аз фарҳангу донишномаҳо ва шуруҳи гузаштаву замони нав кор гирифта, ҳамаи маъниҳои луғавию тасаввурии онро дастабандӣ кардааст. Дар фасли дуюми боби аввал пайдоиш ва таҳаввули образи боди саборо дар заминаи маводи шеърӣ зиёд аз Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ сар карда, то Мавлавӣ Саъдию Амир Хусрав бо баррасии илмӣ батафсил нишон додааст. Диссертант дуруст қайд мекунад, ки «дар тасвири шоирони асри X *боди сабо*, пеш аз ҳама, ба сифати падидаи табиат аст, ки хангоми баҳор мевазад ва ба қавли Рӯдакӣ “олами пирро ҷавон” мекунад» (сах.28). Аз рӯи мушоҳидаҳои унвонҷӯ тасвири боди сабо дар шеърӣ шоирони нимаи аввали асри XI бештар дар қисмати тағаззулоти қасоиди мадҳии онҳо оварда шудаанд. Дар тасвири боди сабо аз содатарин санъатҳои бадеӣ, чун тавсиф, ташбех, тачоҳули ориф ва ғайра истифода шудаанд. Бо вуруди тасаввуф ба адабиёт дар ашъори шоироне, аз қабиле Санӣ, Сайфи Исфарангӣ, Мавлоноӣ Рум, Саъдӣ, Ироқӣ ва дигарон образи боди сабо ва муродифоти он маъноӣ рамзии “нафаҳоти раҳмонӣ вазанда аз машриқи руҳоният”ро мегирад ва шоирон дар баробари санъатҳои дигар бештар аз ташхису талмеху ихом ва анвои гуногуни маҷоз истифода мекунанд. Аз ғазалҳои Санӣ сар карда, боди сабо асосан ифодагари “маҳраи ҳарими ёр” мешавад, яъне, маъниҳои динӣ ва ирфонӣ ба бар мекунад. Дар тасвири шоирони сӯфимашраб фақат боди сабо метавонад ба ҳарими ҳарамии Ҳақ роҳ дошта бошад. Ин ҷиҳати масъала бо намунаҳои шеърӣ бисёр ва ташреҳи онҳо ба субут расонида шудааст. Диссертант тобиши маъноӣ ба боди сабо рашк

овардани ошикро дар баъзе абёти ғазалҳои Амир Хусрав ба мушоҳида гирифтааст, ки ҷолибу пазируфтанист.

Дар боби дуоми диссертатсия, ки “Тасвири сабо дар ғазали асри XIV” унвон дорад, муаллиф ба таври муфассал ба таҳқиқи мавзуи асосии кораш пардохтааст, ки идомаи мантиқии боби аввал мебошад. Ин боб аз ду фасл ва зерфаслҳои марбути онҳо фароҳам омадааст. Дар фасли аввал боди сабо ҳамчун мабдаи тасвир ва дар фасли дуюм сабо ҳамчун воситаи тасвир ба домани таҳқиқ кашида шудааст.

Тезиси асосии муаллифи диссертатсия дар боби мазкур он аст, ки дар ғазали асри XIV образи сабо аз маънии луғавии худ, ки ҷузъи табиат аст, тамоман ҷада нест. Ӯ навиштааст: “Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки мафҳуми *сабо* дар шеърӣ шоирони ориф бо вучуди он ки маъноӣ рамзии ирфонӣ касб мекунад, аммо аз маъноӣ луғавии худ ҷандон ҷудо нест ва сояи маъноӣ луғавии боди сабо ҳамеша ҳузур дорад” (сах.60). Саҳеҳии ин ҳукми худро диссертант дар намунаи ғазалиёти Ҳочу, Салмони Соваҷӣ, Носири Бухорӣ, Камоли Хучандӣ, Убайди Зоконӣ ба субут расонидааст. Аммо диссертант фарқи тасвири боди саборо аз тасвири шоирони ғайрисӯфӣ дақиқ нишон наҷодааст. Ин фарқ дар он аст, ки образи сабо дар шеърӣ шоирони асри XIV ҳамеша зинда ва ташхисонида шудаанд. Ин мушаххасаро, яъне, ба сабо шахсиятбахшии шоиронро диссертант ба зерфасли дуюм расида, бо таъя бар ифодаи “беморӣ”-и сабо ишораи кӯтоҳе кардааст. Дар ин фасл диссертант боди саборо дар таносуби гулу ҷаману ғунҷаву булбулу субҳу обу ҳаво ва ғайра ба таҳқиқ гирифта, ба таври саҳеҳ натиҷагирӣ кардааст. Дар иртиботи маъноҳои ирфонӣ касб кардани “сабо” ба сифати пайк, яъне, қосид қорбурд шудани он бо далелҳои мустанад нишон дода шудааст. Ин қадр муҳтарам шудани боди сабо дар ғазали асри XIV дар он доништа мешавад, ки он роиҳаи зулфи маъшукро ба ошиқ меоварад. Ва сабаби қосид будани сабо дар маҳрами асрор будани ӯст. Гузашта аз ин, боди сабо сабуку қорам аст ва бо маъшук пайваста унсу улфат дорад. Дар ҳамин ҷо диссертант хушбӯии образи саборо дар таносуб бо нақхати зулфи ёр хуб таҳқиқ намуда, ҳузурӣ ҷунин ҳамоҳангиро дар ғазалҳои Ҳочу, Салмони Соваҷӣ, Авҳадии Мароғай, Насимӣ, Носири Бухорӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофиз ва дигарон ба субут расонидааст (сах. 85-94). Ҳамҷунин баъзе сифатҳои сабо, аз ҷумла ниғаҳбони ҳарими ёр будан, маҳрами асрор будан, суҳанҷину ғаммоз будан, беаҳд будани сабо ва монанди инҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Боби сеюми диссертатсия, ки «Хусусиятҳои бадеии “боди сабо” дар тасвирҳои шоиронаи ғазали асри XIV» унвон гирифтааст, ба баррасӣ кардани ҷойгоҳи санъатҳои бадеӣ дар тасвири боди сабо бахшида шудааст.

Дар таҳқиқи ин мавзӯ, ки сах. 106-151 –ро дар бар гирифтааст, корбурди санъатҳои лафзӣ ва санъатҳои маънавӣ мутаносибан дар ду фасл гунҷонида шудааст. Дар боби мазкур чамъан истифодаи санъатҳои бадеии таҷнис, талмех, ташбеҳ, муруотунназир, истиора, бароати истихлол дар ғазалиёти шоирони асри XIV, ки ҳангоми тасвири боди сабо ё насим ба қор андохта шудаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Аз миёни санъатҳои номбаршуда бештари сафаҳоти боби сеюм ба баррасии санъати талмех чудо карда шудааст ва он аз сах.114 то сах.132 идома кардааст. Аз ҷӣ бошад, ки дар боби ахир диссертант санъати ташхисро дар тасвири сабо сарфи назар намудааст. Ҳол он ки аксари шоирони ин аҳд боди саборо асосан бо кумаки ташхис тасвир намудаанд. Ба ҳар ҳол диссертант тавонистааст то ҷое ҳунари ғазалсароёни давраи мавриди омӯзишашро дар тасвири боди сабо шарҳу тавзеҳ диҳад.

Хулосаи диссертатсияи М.Э.Забирова фарогири асоситарин ва муҳимтарин бардоштҳои илмии муаллиф буда, дар 18 банд фароҳам омадаанд ва истиноди зарурӣ дар охири ҳар банд ба мақола ва таълифоти довталаби дараҷаи илмӣ оварда шудааст.

Ба назари мо унвонҷӯ М.Э.Забирова баррӯйҳам як қори илмии бутун ва муфидеро ба анҷом расонидааст. Забон ва услуби баёнаш низ ҷавобгӯи талабот мебошад.

Аммо, чи хеле ки мегӯянд, қор бе камбудӣ намешавад. Дар қори М.Э.Забирова низ дар баробари дастовардҳои илмӣ ва таҳлилу натиҷагириҳои ҷолиб, баъзе норасоӣҳо ба мушоҳида расиданд, ки бо нияти пешрафти қорҳои таҳқиқии минбаъдаи муаллиф, зикри онҳоро зарур меҳисобем ва онҳо асосан характери тавсиявӣ доранд:

1. Ба назари мо, номи диссертатсия каме тасҳеҳ меҳаҳад. Унвони қор «Тасвири “боди сабо” дар ғазали асри XIV» номида шудааст. Дар унвони мазкур ғазали шоирони қадом халқ ё ба қадом забон мансуб будани ҳавзаи таҳқиқ зикр нашуда мондааст. Биноан, беҳтар мебуд, агар унвони диссертатсия «Тасвири “боди сабо” дар ғазали форсии-тоҷикии асри XIV» номида шавад. Ҳамчунин, зерфасли якуми фасли дуюми боби сонӣ “Сабои орифона” унвон шудааст. Хуб мебуд ин зерфасл “Тасвири сабо дар ғазали тасаввуфӣ” номида мешуд. Дар зерфасли дуюми фасли дуюми ҳамин боб низ чунин тасҳеҳ ворид карда шавад, бар салоҳи қор хоҳад буд (“Нақш ва вазифаҳои сабо дар ғазали тасаввуфӣ”).

2. Дар бисёр ҷоҳои диссертатсия унвонҷӯ (чун аксари унвонҷӯёни замони ахир) ба ҷойи таҳқиқи дақиқи илмӣ ба умумигӯӣҳо ва бештар ба бозгӯӣи содаи мазмуни байтҳо машғул шудааст. Дар натиҷа, равиши

тахқиқаш, амалан, тавсифӣ гаштааст. Ба ҳамин сабаб дар матни кор ҷо-ҷо, чунончи, дар сафаҳоти 18, 38, 78, 105, 112...такрори фикр ба назар мерасад.

3. Дар матни диссертатсия (сах.5, 7...), ҳатто дар тарҳи кор (сах.2) таркиби “тасвири шоирона”-ро ба кор бурда шудааст, дар ҳоле ки барои ифодаи ин маънӣ дар адабпажӯҳӣ истилоҳи “хунарсоза” вучуд дорад. Аҷаб ин аст, ки ба назарияи қолабгароии роиҷ дар ғазали классикии форсии тоҷикӣ эътиное нашудааст. Барои нишон додани таҳаввули образи “боди сабо” мебоист аз абзори “ошноизудой” кор гирифта мешуд ва бо ин васила “хунарсозаи боз” аз “хунарсозаи масдуд” дар иртиботи тасвири боди сабо ташхис карда мешуд. Чунин ошноизудоиро диссертант метавонист ҳадди ақал дар амали эҷодии Ҳоконӣ нишон диҳад, зеро бо тағйири андаки шакл маъно низ тағйир меёбад. Дар шеъри Ҳоконӣ ҳамчунонки дар шеъри Ҳофиз мебинем, хунарсозаи масдуд нест, бе вазҳе ӯро “шоири зидди ибтизол” наномидаанд. Боди сабо бар ғазали Ҳоконӣ омада андак-андак ҷилои манфӣ мегирад. Чунончи, дар абётии зеро ӯ меконем:

Боди сабо дурӯғзан асту ту ростгӯй,
Он ҷо ба рағми боди сабо мефиристамат.

Ё ту ба дами субҳ саломе насупурдӣ,
Ё субҳдам аз рашк саломат нарасонид.

Чунин падида ба асри XIV расида, дар баъзе ғазалҳои Камоли Хучандӣ комилан образи манфӣ мешавад. Чунончи, дар байте мегӯяд:

Ба дусад адаб бар он дар ҷу хатост баргузаштан,
Ҳаракоти номуносиб зи ҷӣ рӯ бувад саборо?!

Чунин падидаро мо дар ҳар се нашри китоби “Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ” бо намунаҳои зиёд нишон додаем. Ин гуна мотиви адабӣ дар шоирони дигари асри XIV низ камубеш дида мешавад. Аз ин рӯ, чунин амали эҷодӣ арзиши онро дошт, ки дар боби дуҷуми диссертатсия барои баррасии он як фасли алоҳида кушода шавад.

4. Дар фасли якуми боби сеюм дар як байти Ҳофиз, маъноии гуногуни “сабо” дуруст маънидод шудаанд. Аммо истифодаи калимаҳои мазкур “ҷиноси лафзии том” доништа шудааст (сах.111). Дар таҷниси том ҳар ду калима бояд ҳамшакл бошанд. Вале дар байти мавриди назар калимаҳои сабо яке бо ҳарфи сод ва дигар бо син навишта мешавад. Аз ин рӯ, он таҷниси том нест, балки таҷниси лоҳик аст.

5. Дар матни кор ғалатҳои техникӣ, имлоӣ ва гоҳо мантикӣ содир шудаанд. Чунончи, ҳар гоҳе, ки шоири асри XIV Насимӣ зикр мешавад, номи ӯ дар шакли “Имомуддин” оварда шудааст (сах.86,127), ҳол он ки

номи ин шоир Имодуддин аст; вожаи “татбиқӣ” дар шакли “тадбиқӣ” (сах. 6), “иҳота”-“иҳода” (сах.10), “аҳаммият”-“аҳамият”, “зебой”-“зебогӣ” (сах.17), “табиат”-“табат” (сах.61) ...; ғалатҳои мантиқӣ дар сах. 57, 99; ғалатҳои техникӣ дар сафаҳоти 12, 28, 33, 42, 46, 52, 65, 66, ...) дида мешаванд. Дар қисми “Рӯйхати адабиёт” низ ғалатҳои техникӣ имлоӣ ба назар мерасанд, ки мо ба онҳо вақти хондани кор ишора кардаем.

Ба таври умум, эродҳои зикршуда зуд ислоҳпазир буда, ҳангоми чопи монография ба назар гирифтани онҳо ба арзиши илмию амалии кори таҳқиқии Забирова Меҳринисо Элбеговна хусни бештар зам менамоянд.

Автореферат ва мақолаҳое, ки унвонҷӯ оид ба мавзуи таҳқиқаш нашр намудааст, муҳтавои асосии диссертатсияро фаро гирифтаанд. Мавзуи интихобнамудаи ӯ ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқии шиносномаи ихтисоси илмии 10.01.04 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ комилан мувофиқат менамояд. Қоркарди амалии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсия ба меъёр ва талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошанд.

Хулоса, диссертатсияи номзоди Забирова Меҳринисо Элбеговна дар мавзуи «Тасвири “боди сабо” дар ғазали асри XIV» ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошад ва муаллифи он ба дарёфти дараҷаи илмии номзоди илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.04 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ сазовор аст.

Муқарризи расмӣ:

Доктори илми филология, профессори
кафедраи таърихи адабиёти тоҷики
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
«30» март соли 2023.

Максудов Бадриддин

Суроға: 734033 Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯч. Борбад, гузари 2, х. 4.
Тел.: (+992) 9191398
E-mail: maksudov-56@mail.ru

Имзои Максудов Бадриддинро тасдиқ мекунам:
Сардори раёсати кадрҳо ва
корҳои махсуси ДМТ

Тавқиев Э.Ш.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: (+992-37) 221-62-25; факс: 227-15-10. E-mail: info@tnu.tj

30.03.23